

Series I

Vol. VI, No. 4

December 1980

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

8511 BEVERLY PARK PL., PICO RIVERA, CALIF. 90660, USA

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL   Ser. I, Vol. VI, No. 4   December 1980

ANNOUNCEMENT

Dear Friends,

Recently, like many others, you have been wondering why the Sibilian commemorative volume has not been delivered in late 1980 as it was promised.

The editors of this special edition of the Armenian Numismatic Journal, Prof. Dickran Kouymjian and yours truly, have not spared any effort to get the production out on schedule. From the beginning the goal has been to publish an edited volume, comprised of essays on new material in the field of Armenian numismatics, worthy of the memory of the father of Armenian numismatics.

In brief, this meant editing and correcting the manuscripts, gally proofs, and page proofs. To insure a faultless volume --as nearly as possible-- extra sources of help were seeked as well as the help of contributing authors.

Many authors responded to our call and returned the corrected page proofs before December 1, 1980. For some, beyond the control of all parties concerned, this proved impossible.

Therefore, please be patient a few more months and bear with us for our shortcomings. Eventually, in early 1981, you will have a volume or a book of collected scholarly numismatic articles of which you will be proud.

The size of the Festschrift has exceeded our original estimate. it is expected to have 166 pages and 20 plates. We hope that this additional material, far above the original estimate, will please some of you and perhaps will make the delay approvalble.

J. T. Nercessian
Editor

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, Calif. 90660, U.S.A. Associate Editor, W. Gewenian. Non-member subscription \$6.00 per year. Single copies \$2.00. Back issues available.

ՍԵՐՈՎԻՅԷ ԱԼԻՇԱՆԻ ՆԱԽԱԽԻ ՀԱՏՈՒԱՆՆԵՐԸ, ՆԿԱՏԱԽԲ ՍԻՍԻՐԱՆԻ ԴՊԱՆԵՐՈՒՆ,
ՈՒՂՂՈՒԱՆ ԱՌ Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ, ՎԵՆԵՏԻԱ
(Կիլիկիան հին դրամներ*)

1883 Յունուար 10

Կիլիկիան զրուածդ ինձ իմացնելդ՝ լաւ ըրիք, գուցէ ինչ կարենամ ձեռդ ձգել, դիւրագոյնրն վասն իմ նն Կիլիկիոյ քաղաքաց դրամապատկերք: Մեծ քաղմուքիւն հին դրամոց աշխարհին՝ մատակարարեր եմ առ Խաւինկթօն, այլ դեռ ունիմ քովս: Մատարաւց երկրին (որպէս Pharnabaze տաբարալն զոր տեսար) եւ այլ դրամս քաղաքացն, ստոնց պատկերներէն ջանամ յղել եւ տեղեկութեամբք: Ստոյգ է որ քաղաքականօրէն յարմար չէ այսպիսի հրատարակութիւնը այս ժամանակներս, որ մեր կառավարութիւնը շատ կանկածու եւ նախանձախնդիր աչք ձգած է Հայոց վրայ:

1883 Փետրուար 16

Կիլիկիոյ քաղաքաց դրամոց համար յուսամ զիս չես փութացներ, զի շարժմունքս աւելի ծանրացեալ է ի բերմանէ ևղանակին ազդեցութեան: Զատայ մէկն (զի առ Իլիմօնժեան այլեւս չկարեմ դիմել) որ դրամք լաւ պիտի օրինակէ եւ այն ծանօթ եւ սան, ստայեան Տիգրան:

1883 Ապրիլ 30

Նամակս սոսկ Կիլիկեան եւ հին դրամական է: Աւելի ինձ ընտանի եւ սովորական դրամք են եւ մեծ քաղմուքիւնք թէ ծանուցելոց եւ շատ տարբերութիւնք դեռ չծանուցելոց մատակարարած եմ առ Մ. Խաւինկթօն քան առ այլս: Քաղաքաց դրամոց քովանդակ ցանկն դրի, որպէսզի որոնցն որ աւելի ուզես եւ չունիս գաղափարածն, ինձ իմացնես որպէսզի զանոնք նախ տամ գաղափարել...:

[Նամակին հետ կայ հետեւեալ զրուքիւնք].

Քաղաքը Կիլիկիոյ եւ դրամք նոցին ծանուցեալք. Արծաթք AR եւ պղինձք AE.

1. Aeyae. Այսս քալէ AE autonome, ինքնիշխանական.
AE Antiochus IV de Commagène.
AE Imperiales -pladrin- ysalanine.
2. Alexandria ad Issum. AE. ինքնիշխանական.
AE Antus IV Commag. AE Imp. Neran. gallien.
3. Anazarbus que et Caesarea.
Ère. 1re epaue 774 de Rome 21 G.C.
Ère. 2me epaue 735 de Rome 19 av. G.C.
դրամք AE ինքնիշխ. Imp. les Neron-Gallien.
4. Anemurium. AE ինքնիշ. Imp. Domitien-Valerien.
5. Adana. AE ինքնիշ. Imp. AE Sabina-Gallien
Antiochia ad Sarum. AE Antioc. IV Comm.
AE Imp. Marc-Aurèle.
6. Antiochia maritima ANTIOXEΩN THΛ
ΠΑΡΑΛΙΟΥ
AE Imp. Philippe père.

* Ռուբինեան դրամներու վերաբերեալ նամակի հառուածներուն մասին տես Հայ Դրամադիտական Հանդէս, հատ. Դ (1978), հրատարակուած 1980 թ., էջ 47-55:

7. Argas. AE Imp. Valerien-Gallien.
8. Augusta. AE *ինքնիշխ.* AE Imp. Valerien.
9. Calenderis AR *եւ* AE. Ant. Imp. AE. Auguste-Valerien.
10. Colybrassus AE Ant. AE. Antioc. IV, Commagène
AE Imp. Commade-Gardien.
11. Coracesium. AE Imp. Trajan-Salonina.
12. Corycus. *ինքնիշխ.* AE Imp. AE Trajan-Gallien.
13. Diocaesarea. Imp. AE Sept Severe-Philippe fils.
14. Doron. AE Imp. Marc Aurèle.
15. Epiphanea (*հին ամեն* Oeniadès)
AE Imp. Commade-Gardien III
16. Germanicopolis. *ինքնիշխ.* AE *միակ.*
17. Flaviopolis. AE Imp. Domitien-Valerien.
18. Hieropolis. AE *ինքնիշխ.* AE Antioch^{us} IV, Commagène
AE Imp. M. Aurèle-Caracalla.
19. Iotapé. AE Imp. Philippe-Valerien.
20. Grenopolis. AE *ինքնիշխ.* *խիստ հազուադիւտ.*
Imp. Domitien-Gardien III.
21. Laerte. AE Antioch^{us} IV Commag. Imp.-Trajan Salanin.
22. Mallus AR ant. *սատրապ պարսից* AE *եւ* *ինքնիշխանական.*
AE Imp. Auguste-Etruscille.
23. Meyarsus *ինքնիշխ.* AE.
24. Mapusus-Mapsuestia, Ere de Rome 685 a.C. 69
2me ère. automac. 695-696 de Rome a.C. 59-60.
AE *ինքնիշխ.* *եւ* Ant. IV Commag.
AE Imp. Caude-Valerien.
25. Nagidus. AR *ինքնիշխ.* *եւ* *ի* *Revue Numis.* 1853
(*փոքրիկ փող-Waddington, գոր* *եւ* *ուսիմ*).
26. ? (*տարակուսելի է դրամ* *Լիւկիոյ*). AR *ինքնիշխ.* AE *ինքնիշխ.*
27. Olba. grand-pretres. Palemon. Iencer, *հազուադիւտ.*
Ajax son fils. AE tous au Revers d'Auguste.
AE Imp. de Colonie romaine. Sep. Severe.
28. Seleucie. AE *ինքնիշխ.* AE Imp. Tibère-Gallien.
29. Selinus. AE *ինքնիշխ.* AE Imp. Tibère-Gallien.
[Solis *ինքնիշխ.* AR *եւ* AE.
30. -Solopolis AE Pompee.
Pompeiopolis AE *ինքնիշխ.* AE Imp. Pompée-Treb-Gallien.
32. Tarsus. AR *սատրապաց, արամայազիր:*
ինքնիշխ. AR *եւ* AE. Imp. AR Auguste-Gallien.
33. Zephirium. *ինքնիշխ.* AE Imp. AE Hadrien-Treb-Gallien
34. Eleusa insula. Serius. Sebasté.
Eleusa *անուամբ* *ինքնիշխ.* AE.
Sebasté *անուամբ* *ինքնիշխ.* AE. Imp. AE Auguste-Valerien.

Թագաւորաց դրամք Կիւլիկիոյ.

1. Torcondimotus I, AE.
2. Alexander et Iotapé Soror. AE. *հազուադիւտ.*
3. Philopator I կամ II.

Աւարտի դրամոց կարգ հին Կիւլիկիոյ.

9ոյ *եւ* սեպագիր տառիւք հին Թարքոստիմնի, *անուամբ* Կիւլիկիոյ
Թագաւորի արծաթի բոլորշի խորանարդ դրոշմ մի, որոյ զաղափարն քովս
է *եւ* հրապարակեալ է *ի* Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschript
ի + Մօրտմանէ. Բէ ուզես *եւ* անոր զաղափարն *եւ* հատուածք խաւրեմ:

Ձեր այսորիկ իւրաքանչիւր քաղաքաց եւ դրամոց վրայ հակիրճ հատ-
ւածս քայց տեղեկութեամբ յորս գուցէ յուսամ մանր ինչ գիտելիս որք
օգտեն եղբօրդ, քաղեմ ի գրոց՝ William Martin Leake, ծանօթ հեղի-
նակիդ, ի Numismatica Hellenica, London, 1854: Առ այժմ ինն քաղա-
քաց (1-9) վերոյիշելուց քաղուածոն տնեմ, տես եթէ հաճոյ թուին, քա-
ղեմ եւ յղեմ գամենեսին:

1. Aeyae. In the autonomus times of this...etc.

[Ձեմ օրինակեր այս հատուածը]:

1883 Սեպտեմբեր 13

Ռէյի տուած տեղեկութիւնք զբիւզանդից Կիպրոսի ճիշդ պէտք է
լինին զի իւրաքանչիւր թագաւորաց դրամքն կշռած եւ քննած են: Սս
կշռոց վրայ շատ քննութիւն չունիմ իմ անթւարանասէր գլխովս: Յայտնի
է որ ինչպէս մեր Ռուբինեանք, Կիպրոսի Լուսինեանք ալ, առաջին աւե-
լի մեծ եւ ծանր բիւզանդք կտրած են վերջինք աւելի փոքր ըստ այսմ
պատմութեան յիշուած միջոցի թագաւորին բիւզանդք նայելու է թէ որ
կշռոց պատկանի: Մեր Ռուբինեանք համար դիւրին է ինձ այլ ոչ կիպրա-
ցոց համար: Վերջապէս եղբայրիկ գլուխս գլխու կուտանք քանի որ շուն-
չրս վրաս է մի յուսահատիր աս վերջին ազգային Սիսուան գործդ փափա-
քեմ որ որչափ կարելի է ամբողջ ըլլայ, քայց գիտեմ արագութեամբ ու-
զես, յայնմ դժուարի, ուստի ասոր ալ մէկ ծարր կը գտնենք, երբ ես
դրամը աւելի աղէկ կ'ապահովեմ, այն ատեն փոխառութիւն մի ընելու
փորձ մի կ'եննք:

1883 Նոյեմբեր 20

Ժամանակ կորսնցնելոյ վերջ Տիգրան Եսայեանը չյաջողցուց լաւ
գծագրել զղէմս Տարբոնդիմի դրամոյն: Երեկ յանձնեցի առ Մկրտիչ Իլի-
մօնմեան որ յուսամ լաւ ուրուագծէ եւ առ ես յանձնելուն պէս իսկոյն
խաւրեմ: - Ձեր ուրուագծողին գիներով այսինքն 4 կամ 3 ֆրանքով,
իլիմօնմեան ալ կարէ շինել եւ շատ լաւագոյն, եղբօրդ համար ալ ըլլա-
լուն յուսամ որ հաճի, ես ալ լուրգեմ գինք: Միայն ինք ալ զբաղած ըլ-
լալուն առ փաշայն Միլնիփ, որու տան աշխատի, կամաց կամաց եւ հետզ-
հետէ կրնան զալ ի ձեռքդ ուրուագիծք, ընդ այնմ խորհիս եւ պղինձ
դրամքն քչիկ քչիկ ետ դարձնես:

1883 Դեկտեմբեր 7

Տարբոնդիմի դրամոյն գտանես աստ երկու ուրուագիծք արարեալ ի-
լիմօնմեանէ, առաջին հարազատ նմանութիւն է արքային գծագրութեան:
Կրկնադրոշմեալ խարիսխ նաւու ի վերայ պարանոցին, նաշանակէ զի դրա-
մըն հատեալ է ի ծովեզերեայ քաղաք մի Կիւլիկայ: - Տեսանումք արդ փո-
րագրիչդ պիտի կարէ ճշգրիտ գաղափարել, եթէ չկարէ քան մի չարժեր:
Իլիմօնմեան հագիւ գիշանի 4 ֆրանքաց հատն ուրուագծել: Ես խօ-
սեցայ ընդ քիմիագէտ եղբօրն Վիչէնի: Սա կարէ այլ եղանակաւ մեզ սա-
տարել աժանագոյն յուսամ:

1884 Մարտ 28

Լեւոնեան տախտակն իմացայ ինչպէս ուզես, այն 2 արծաթ եւ 1
պղինձ դրամոց տեղի ձգեմ ի տախտակն եւ ըստ այնմ շարեմ. հիմակ ասով
զբաղիմ պիտի: Միթէ այս տախտակը յունական դրամոց ուրուագծերէն ա-
ռաջ հարկ է, չեմ կարծեր, այլ զրէ որ ըստ այնմ շարժիմք:

Երեք Թէոտոր կայսերը կան: Բ.ն չէ Լասքարիս եւ ի թեսաղոնիկէ
տիրած է. այս չէ ուզածդ: Իսկ ա.ն եւ գ.դ ի Նիկիա տիրած են.

ա. Théodore I, Ducas Lascaris, empereur de Nicée. 1204-(+)1224.

սա առնու կին գղուստր Թուրքինի, զոր եւ արձակէ ապա:

բ. Théodore III, Ducas Vataztes Lascaris à Nicée.

հարկաւ այս երկու նիկիացի կայսերաց մէկուն դրամոց պատկերն ուզես:
Ես թուիմ որ ա. Թէոդորայ, բայց լաւ է որոշես որ ըստ այնմ տամ
ուրուագծել:

1884 Մարտ 1

Ուրուագծել տալու դրամոց կարգս այս է, տես, եթէ ուղղելիք
կամ նախադասելի կան ըստ այնմ իմացու: Գրեր էիր ոմանց համար թէ
ի բառագրոց Smith-այ հանեալ էիր պատկերս եւ չէիր ուզեր զանոնք:
Ես ալ մէկդի թողի մեծ մաս մը:

1. Tarse, արամայեցի տառիւք, առ սատրապովք:

2. Soli, նոյնպէս առ Աքիմինեամբք:

3. Soli, յունագիր յոյն գաղթականին:

4. Eleusa.

5. Corycus (Alba կարծեմ խաւրեցի, յԵսայեանէ գծագրեալ):

6. Side.

7. Aspendus աջապենտք, աջապինդ, ըմբիշք, զի բաղաբէ ըմբշամարտք
հանդիսից եւ դրամք ըմբշամարտից:

8. Nagidus.

9. Alexandria ad Issum.

10. Tyana Cappadociae.

11. Antiochus IV Commagenis.

Այսաի յունականք: Ասոնցմէ դուրս եթէ կան ուզածներդ, իմացու,
զի ի նամակացդ այսչափն հանեցի կամեցեալք:

Գոյ եզական պղինձ դրամ Cybistra քաղաքի կամ բերդի զամրաց:
Եթէ ուզես ասոր ի Տրայանոս կայսերէ հատեալ պատկերն ալ, տամ
ուրուագծել: Համր ընթանամ առ ի չգոյէ անպիտան պիտանւոյն:

Քաղեց՝ Հ. Սահակ Վրդ. Ճեմճեմեան

Ս. Ղազար Վենետիկ

Ծանօթութիւն խմբագրութեան.-

Սերովբէ Ալիշան, եղբայրը Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի, եղած է հնավաճառ
մը: Իր կեանքը անցուցած է հնասիրութեամբ զոր ժառանգած է իր հօր-
մէն: Ինչպէս նաեւ զբաղած է դրամագիտութեամբ՝ յատկապէս հայկական
դրամներով: Ստորագրած է նաեւ մի քանի դրամագիտական յօդուածներ ոչ-
հայկական եւ հայկական դրամներու մասին:

Սերովբէ Ալիշանի նպաստը մեծ եղած է Սիսուան հայագիտագիտական
աշխատանքի դրամագիտական բաժնին: Հ. Սահակ Ճեմճեմեան արդարացիօրէն
կը գրէ՝ Եթէ ըսենք թէ Սիսուանի գրքին դրամագիտական մասը ամբող-
ջութեամբ կը պատկանի Սերովբէ Ալիշանի՝ սխալած չենք ըլլար:

Իր նամակները մեծ լոյս կը սփռեն այս ուղղութեամբ: Անոնք ման-
րամասնութեամբ կը բացատրեն դրամներու որու վերագրուելը, պատկերա-
տիպը, խորագրութիւնը, մետաղագործութիւնը եւայլն: Երբեմն նոյն իսկ
կը մեկնաբանեն ու կը ստուգեն մուծ կէտերը:

Նախորդ էջերու մէջ հրապարակուած նամակները շահեկան տեղեկու-
թիւն կու տան Կիլիկիոյ մէջ հատանուած ոչ-հայկական դրամներու վը-
րայ, որոնք ուղղակի կապ ունին Սիսուանի մէջ նկարագրուած դրամներ-
րուն հետ:

BOOK REVIEW

MOUSHEGHIAN, Kh. A. Dramakan shrjanarutiwnē Hayastanum skzbits' mich'ew X dar H.K.-i [The monetary circulation in Armenia from the beginning to X century A.D.] - Դրամական շրջանառությունը Հայաստանում սկզբից մինչև ժ. դար Յ.Բ.ի, զրեց Խ. Ա. Սուշեղեան. Nationalbibliothek Vol. CCXIV, Mekhitarist Press, Vienna, Austria, 1979, viii + 280 pp., illus. In Armenian.

Գիրքը բաժնուած է հինգ գլուխներու ուր քննարկուած է Հայաստանի դրամական շրջանառութիւնը տասնը-վեց դարերու ժամանակամիջոցի մը համար:

Առաջին գլուխն մէջ հեղինակը կը նկարագրէ Հայաստան գտնուած ամենահին դրամները յայտնաբերուած հատ ու կենտ նմուշներով, թուագրուած Ն.Ք. Զ-ե դարերուն մէջ, գտնուած Այրարատի եւ Սիւնիքի մէջ: Սուշեղեան կ'եզրակացնէ թէ ասոնք պատահականութիւններ չեն այլ տնտեսական կեանքի վերաբերեալ վկայութիւններ են: Արեւմտեան Հայաստանի արեւմտեան սատրապ Տիրիբազոսի դրամները թողարկուած են Կիլիկիոյ Խսոս, Մալլոս, Սոլի եւ Տարսոս քաղաքներուն մէջ, 386-380 Ն.Ք. թուականներուն: Դրամներու վրայ նշուած են Տիրիբազոսի եւ քաղաքներու անունները թէ յունարէն եւ թէ երկլեզուեան՝ յունարէն եւ արամերէն արձանագրութիւններով: Արեւելեան Հայաստանի սատրապ Ռոնդասի (Յրւանդ) դրամները թողարկուած են Փոքր Ասիոյ Լամպսակ, Կիսթենէ եւ Կլազոմէն քաղաքներուն մէջ, 362 Ն.Ք. թուականին: Ռոնդասի դրամներուն վրայի դիմանկարները միակ պաշտօնական վկայութիւնները եղած են արեւմտեան տիրապետութեան վերջաւորութեան մէջ յիշատակուած հայերու փոխարքայ Երուանդին համար: Երկրորդ գլուխը կը ներկայացնէ հին հելլենիստական դրամներու շրջանառութիւնը Հայաստանի մէջ, սկսելով Դ դարէն Ն.Ք., ինչպէս նաեւ ներկայացուած են հակիրճ ներածականով մը ատտիկեան սիստեմի եւ այդ դարաշրջանի դրամագործութիւնը: Հայաստան գտնուած հելլենիստական դրամները, որոնց մասին

The book is divided into five chapters where the monetary circulation of Armenia of sixteen centuries is discussed.

In the first chapter the author describes the earliest coins discovered in Armenia, dating VI-V centuries B.C., found in the Ayrarat and Siwniq districts of Armenia. Mousheghian concludes that these were not incidental, but are evidence pertaining to economic life. The coins of the satrap of Western Armenia, Tiribazus, were issued in the Cilician cities of Issus, Mallus, Soli, and Tarsus, 386-380 B.C. The names of Tiribazus and the cities are inscribed in Greek and also in bilingual, Greek and Aramaic. The coins of the Eastern Armenian satrap Orontas (Yerouand) were issued in the cities of Lampsacus, Cisthene, and Clazomenae of Asia Minor, 362 B.C. The portraits on the coins of Orontas are the only official testimony for the Armenian viceroy Yerouand in the Armenian political history at the decline of Achaemenid domination.

The second chapter presents the ancient Hellenistic coins circulated in Armenia, starting from the IV century B.C., and an introduction on the metrology of the Attic system and the manufacture of ancient Greek coins. The discussion includes the coins unearthed in Armenia as follows: Alexander the Great of Macedon and his successors, the Armenian kingdom of Sophene, Artaxiads of Armenia, Phoenicia, Parthia, and

հեղինակը կը խօսի, հետեւեալներն են. - Աղեքսանդր Մակեդոնացին եւ իր յաջորդները, հայոց ծովաց թագաւորութիւնը, հայոց Արտաշէսեան թագաւորութիւնը, Ապաթոքիւն, Պարթեւաստան եւ հռոմէական հանրապետութիւն: Ոչ-հայկական դրամներու շրջանառութեան իմաստը եւ անոնց ապրանքա-դրամական յարաբերութիւնները միջազգային առեւտուրի ճամբաներուն հետ ուսումնասիրուած է:

Երրորդ գլխուն մէջ հեղինակը կը քննարկէ Հայաստանի դրամական շրջանառութիւնը հիմնուած դրամագիտական վկայութիւններու վրայ յայտնաբերուած Հայաստանի մէջ: Քննարկուած են հետեւեալները. - հռոմէական դրամներու չափազիտութիւնը, հայ Արշակունեաց Վոնոնի դրամը կոխուած 8-16 Յ.Ք. եւ Արշակի դրամը կոխուած 35 Յ.Ք., պարթեւ գահակալներու դրամները, Հայաստանի Արտաշէսեան հարստութիւնը, Հռոմի կայսերական դրամները եւ վերջինը՝ Արտաշատ քաղաքի դրամը քննարկուած է մանրամասնութեամբ:

Չորրորդ գլխուն մէջ ուսումնասիրուած են սասանեան արծաթէ դրամները Գ դարէն (Արտաշիր Ա, 224-241) մինչեւ Է դար (Յազգարտ Գ, 632-651) եւ վաղ բիւզանդական ոսկիէ ու արծաթէ դրամները Դ դարէն (Թէոդորոս Ա, 379-395) մինչեւ Է դար (Կոստանդ Բ, 643-668) որոնք գտնուած են Հայաստան բազմաթիւ դրամական գանձերով: Այս դրամներու մեծամասնութիւնը հասած է Արեւելքի եւ Արեւմուտքի ապրանքա-փոխանակութեան բերումով Հայաստան՝ ուր ան մեծ դեր կատարած է իր ռազմական դիրքով: Սակայն սասանեան դրամներու մի կարեւոր մասը թողարկուած է նաեւ Նախճեւանի եւ Դուինի դրամահատարաններուն մէջ:

Վերջին գլուխը կը ներկայացնէ արաբական խալիֆայութեան Արմինիա վարչական նահանգին մէջ գտնուած դրամական գանձերը որոնք կ'ապացուցանեն՝ թէ Հայաստանը կապուած է Միջագետքի, Իրաքի, Միջերկրականի ափրիկեան շուկաներուն հետ, ինչպէս նաեւ իրանական նահանգներու ապրանքա-փոխանակութեան կեդ-

Roman Republic. The significance of all non-Armenian coins, with respect to international trade routes through Armenia is discussed.

In the third chapter the author discusses the coins circulated in Armenia, based on numismatic evidence unearthed in Armenia. The following are discussed: the metrology of Roman coins, the coin of Armenian Arsacids Vonones struck in 8-16 A.D. and Arsaces struck in 35 A.D., the coins of Parthian rulers, the Artaxiads of Armenia; Roman Imperial coins, and lastly, the coin struck by the city of Artaxata is discussed extensively.

The fourth chapter treats the Sassanian silver coins from the III century (Ardaser I, 224-241) to the VII century (Yazgard III, 632-651) and early Byzantine gold and silver coins from the IV century (Theodosius I, 379-395) to the VII century (Constans II, 643-668) unearthed in Armenia, with numerous hoards, are discussed. Most of these coins reached Armenia through international commerce between East and West, in which Armenia played a very strategic role. However, a good part of the Sassanian coins were issued in the mints of Nakhjevan and Dvin.

The last chapter presents a detailed analysis of numismatic evidence of coin hoards of the Arminiyah state of Arab Caliphate which indicates that Armenia is linked to the markets of Mesopotamia, Iraq, Mediterranean Africa, and also to the commercial centers of the states of Iran. The international trade of Armenia with Eastern countries is observed within the sphere of the Abbasid monetary circulation. The coins issued by the new and strong dynasties from IX-X centuries did not change the monetary characteristic of Armenia. The Ara-

րոններուն հետ: Հայաստանի միջագային վաճառականութիւնը Արեւելքի երկիրներուն հետ կը դիտուի առաւելապէս արքայական դրամներու շրջանառութեան ներքին ոլորտին հետ կապուած: Թ-ժ դրերուն մէջ հզօրացած հարստութիւններու թողարկած դրամները չփոխեցին Հայաստանի դրամական տնտեսութեան ընդհանրութիւնը: Հայաստանի մէջ թողարկուած արաբատառ արծաթէ դրամներու քաղմաթիւ օրինակներ յայտնաբերուած են եւրոպական զանազան կազմին մէջ: Անոնք ի յայտ եկած են ոչ միայն կեդրոնական Ռուսիոյ մէջ, այլեւ հետեւեալ երկիրներուն մէջ. - Մերձբալթեան երկիրներ, Ֆինլանդիա, Շվեդիա, Էստոնիա, Գոտլանդ կղզի, Դանիա, Գերմանիոյ ծովամերձ շրջանները եւ այլուր: Քննութիւնները ցոյց կու տան որ գերմանական ու սլաւոնական շրջաններուն մէջ յայտնաբերուած Թ-ժ դրերու զանազան մէջ յաճախ զանազան են Արմինիա, Բերդատ (Պարթաւ), Երբեմն-Երբեմն Մադեն Բաջունայս, Հարունիա, Հարունաբադ, ալ-Բաբ, Դեբիլ (Դուլին), Զանգա (Գանձակ), Բիթլիս, Նասիբին դրամատրաններու արաբատառ անուններու յիշատակութեամբ արծաթ դրամներ:

Մուշեղեանի գիրքը իր ձեւով առաջինն է հայ դրամագիտութեան մէջ: Ան ցոյց կու տայ թէ ինչ տեսակ դրամներ շրջանառութիւն կատարած են Հայաստանի մէջ պատմութեան անցած դրերուն ընթացքին: Տուտաչի է որ հեղինակը շարունակէ պիտի ընծայել մեզ Հայաստանի մէջ շրջանառութիւն կատարած դրամները եւ յայտնաբերուած զանազան միջոցները:

Գիրքը լաւ պատրաստուած ուսումնասիրութիւն մըն է, տպուած Մխիթարեան հայրերու խնամեալ բժանդրութեամբ:

Մուշեղեանի ներկայ մենագրութիւնը մեծ աղբիւր մըն է պատմական վկայութիւններու բոլոր անոնց համար որոնք կը հետաքրքրուին Հայաստանի պատմութեամբ կապուած Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միջագային յարաբերութեանց:

bicized silver coins issued in Armenia are discovered in numerous European coin hoards. They are unearthed not only in central Russia but also in Baltic countries like Finland, Sweden, Poland, Gotland Island, Denmark, Germany, etc. The examinations reveal that the coins have the names of the mints Arminiyah, Berdat (Partav), occasionally Maden Bajunis, Haruniya, Harunabad, al-Bab, Dabil (Dvin), Tiflis, Ganja (Gandzak), Bitlis, Nisibin, etc., inscribed with Arabic letters.

Mousheghian's book is a first in the field of Armenian numismatics. It shows exactly what type of coins circulated in Armenia throughout the past centuries. It is only hoped that the author will not stop here, but will continue and present us the monetary circulation in Armenia up to the twentieth century.

The book is well written, very scholarly, printed with the meticulous care of Mekhitarist fathers, with presentable appearance.

Mousheghian's present monograph is a great reference-source to all those historians who wish to study the history of Armenia in relation to international trade between East and West.

Y. T. Nercessian

According to Isa Salman, the director of Iraqi Museum, the earliest known post-reform Umayyad dirham bears the date A.H. 78 (A.D. 697/698) and is inscribed Arminiyah. Sumer, Vol. XXVII (Bagdad, 1971), pp. 147-152, pl. I. In Arabic.

ՄՈՆԴՈԼՆԵՐԻ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ԴՐԱՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հնագիտական քննութիւնները քաջա-
յայտել են, որ մոնղոլական մշակոյ-
թը մեծապէս առնչուում է համայնա-
կան ժամանակներում Չինաստանի հիւ-
սիս-արեւելքում տարածուած հոների
ու նրանց նախնիների հետ, որոնցից
սերուած են համարուում նաեւ թուր-
քական ցեղերը:

Մոնղոլ անուանումը լայն առումով
վերաբերում է բոլոր այն ժողովուրդ-
ներին, որոնք խօսում են մոնղոլերէն
լեզուով, այսինքն ոչ միայն մոնղոլ-
ներին, այլ եւ բուրեաթներին, կալ-
միկներին, խարաչիներին, դահուրնե-
րին եւ շատ ուրիշներին: Նեղ առու-
մով մոնղոլ անուանումը վերաբերում
է միայն բուն Մոնղոլիայի տեղաբնիկներին:
Մարդաբանական տեսակէտից մոնղոլները
ներկայացնում են Կենտրոնական Ասիա-
յի ամենագանգուածային ցեղը, որը
յայտնի է մոնղոլոիդ անունով: Ուսում-
նասիրութիւնները պարզել են նաեւ,
որ արդէն թէ դարի վերջին մոնղոլ-
ները լայնօրէն տարածուել էին Բայ-
կալ լճի եւ Ալթայի շրջաններում,
Իրտիշ ու Ենիսէյ գետերի ակունքա-
յին տափաստաններում եւ անտառնե-
րում: Զբաղուել են որսորդութեամբ
ու անասնապահութեամբ: Պահել են ոչ
խարների հօտեր եւ ձիերի երամակ-
ներ, կռուել են զինատիչ զազանների
դէմ: Մոնղոլական համայնքում իշխել
են ունեցուածքի տէրերը (սոյաները),
որոնք ընչազուրկներից (նեոքարնե-
րից) կազմել էին իրենց զօրքերը:
Թէ դարի վերջին հիմնականում ա-
ւարտուել էր մոնղոլական համայնք-
ների միաւորումը եւ ստեղծուել էր
ուզմաֆէդդալական ընդլայն համամոն-
ղոլական պետութիւնը: 1206 թ. խո-
շոր ֆեդդալները (խաները) Տեմուչին
խանին ընտրել էին որպէս գլխաւոր
խան, որին շնորհել էին "Չինգիզ"
տիտղոսը, այսինքն "աշխարհակալ" խան:

Չինգիզ խանի զօրքերը հետագայում
ծաւալեցին իրենց արշաւանքները
դէպի Չինաստան, Միջին Ասիա, Իռլանդա-
տան, Հնդկաստան եւ անգամ փորձեցին
մտնել Արեւմտեան Եւրոպա: Արդէն
Թէ դարի կէսին առաջացել էր հսկա-
յածաւալ մոնղոլական կայսրութիւնը,
որն ընդգրկել էր իր մէջ զրեթէ
ողջ Ասիական մայրցամաքը եւ Արե-

ON THE MONGOLS AND THEIR COINS

The archeological examinations
reveal that the Turkic races,
which are considered descendants
of the Huns and their ancestors,
spread in north-east China, are
greatly related to the Mongol
culture.

The Word Mongol, in a broad
sense, is given to all those
peoples who speak the Mongol
language, that is, not only the
Mongols but also Buriats, Kalmyks,
Karachids, Dahurs, and many
others. Strictly speaking, the
word "Mongol" is given only to
Mongol natives. From an anthropol-
ogical point of view, the Mongols
represent the most populous race
of Central Asia, which is known
as "Mongoloid." The studies also
reveal that at the end of the
XII century the Mongols were spread
in the Lake Baykal and Altai
regions, and in the steppes and
forests at the source of the Irtysh
and Yenisey rivers. Their main
source of occupation was hunting
and animal husbandry. They have
kept flocks of sheep and herds
of horses, and fought against wild
beasts. In the Mongol community
the property owners (Noyas) have
ruled and formed their regiments
from the proletarians (Nyokars).
At the end of the XII century
the unification of the Mongol com-
munity was completed and the
feudal all-Mongol government was
created. In 1206 the great khans
elected Temujin Khan as their
khan and gave him the title of
"Jengiz-Khan," that is "conqueror"
khan.

Eventually, the forces of Jengiz-
Khan expanded their invasion
toward China, Middle Asia, Russia,
India, and even tried to enter
Western Europe. Already in the
middle of the XIII century a
huge Mongol Empire was formed,
which embraced practically the
complete Asian continent and a

Լեւեան Եւրոպայի զգալի մասը: Չին-
գիզ խանի մահից յետոյ այդ կայսրու-
թիւնը բաժանուեց նրա որդիների մի-
ջեւ: Ռուսաստանում հաստատուել էին
ձուլեանները (Ոսկէ հորդա), Միջին
Ասիայում՝ Ջաղաթեանները, Պամիրի եւ
Տեան-Շեանի շրջաններում՝ Ուզբեկի
զարմիկները, Չինաստանում՝ Տուլույի
ժառանգները, իսկ Իրանում՝ Հուլա-
ղուեանները:

Չուներնալով պետական գործերի կա-
ռավարման սեփական փորձ, մոնղոլնե-
րը մեծապէս օգտագործում էին նուաճ-
ած երկրների մասնագիտական ուժե-
րը, յատկապէս գիտութեան, արուես-
տի ու առեւտրի մարդկանց:

Ապրանքային փոխանակութեան պա-
հանջների համար մոնղոլական խաները
թողարկել էին տալիս ոսկէ, արծաթէ
ու պղնձէ դրամներ, որոնք դրուագ-
ւում էին նրանց լայնածաւալ տիրակա-
լութեան տարբեր եկրներում: Դրամնե-
րի թողարկումը կատարւում էր մի-
ջազգային շուկայում ընդունուած
կշռային չափերի սկզբունքներով, ըստ
որում Մերձաւոր եւ Միջին Արեւել-
քում, ինչպէս նաեւ Ոսկէ հորդայի
ռուսական շուկաներում դրամական
միաւորների անուանումները շարու-
նակւում էին մնալ անփոփոխ, ինչպէս
ընդունուած էր նախամոնղոլական ժա-
մանակներում, այսինքն ոսկէ դրամը
կոչւում էր դինար, արծաթը՝ դիրհեմ,
պղինձը՝ ֆոլուս: Ի տարբերութիւն վաղ
մոնղոլական դրամների, ուշ մոնղոլա-
կան դրամները թողարկւում էին նուա-
զեցուած կշռային չափերով: Այսպէս,
օրինակ, հիմնական միաւորը դիրհեմը,
Դազան Սահմուդի (1295-1304) օրօք
ներկայացնում էր 2.15 գրամ արծաթ,
իսկ Աբու-Սաիդի (1317-1335) զահա-
կալութեան վերջին տարիներին հան-
դէս էր գալիս 1.40 գրամ արծաթի
պարունակութեամբ, այսինքն մօտ կի-
սով չափ պակաս կշռային չափով:

Պղնձէ դրամները թողարկւում էին,
14.45 գրամից մինչեւ 2 գրամ կշռ-
ային չափերով:

Աբու-Սաիդի օրօք թողարկուած պը-
ղնձէ դրամները պահպանուել են մի-
ջին հաշուով 8.5-10 գրամ կշիռնե-
րով: Ոսկէ դրամները թողարկւում էին
տարբեր կշռային չափերով, յաճախ
մէկ մսխալ քաշով:

Պաշտօնական գրագրութիւններում
օգտագործւում էր արաբերէնը, պարս-
կերէնը եւ ուլդուրերէնը: Վերջինիս

good part of Eastern Europe.

After the death of Jengiz-Khan, the empire was divided among his sons. Juji (Golden Horde) was established in Russia, Jagatar in middle Asia, the cousins of Ogotai in Pamir and Tien-Shan districts, the successors of Tului in China, and the Hulagus in Iran.

The Mongols, lacking experi-
ence in governing, utilized the
local specialized forces of oc-
cupied country, particularly
the men of science, art, and
commerce.

The Mongol khans struck gold, silver, and copper coins in different countries of their huge domination to satisfy the demand for the trade. The coins were issued according to inter-
national accepted metrological standards. Accordingly, in the Near and Middle East, as well as in the Russian markets of Golden Horde, the monetary denomination nominations continued to remain the same as it was in the pre-Mongol periods, that is, the gold coin was called dinar, the silver coin was called dirham, and the copper coin was called folus. In contrast to early Mongol coins, the late coins were issued with reduced silver. Thus, the basic silver denomi-
nation dirham, during the days of Ghazan Mahmud (1295-1304) was 2.15 gm. silver; but during the last years of Abu Said's reign (1317-1335) they were struck in 1.4 gm silver content, which is half as much as the original weight.

The copper coins were issued differently, in 14.45 to 2.0 gm.

The preserved copper coins issued during the days of Abu Said weighed 8.5 to 10 gm. The gold coins were issued in dif-
ferent weights and often weighed one misghal.

The official ledgers had uti-
lized the Arabic, Persian, and Uigur languages. The latter was the basic form of writing in

մոնղոլներէն լեզուի գրութեան հիմնական ձեւն էր դարձել: Սակայն մոնղոլական ծագում ունեցող տարբեր դինաստիաների դրամները վրկայում են, որ թողարկուած դրամական միաւորի վրայ գրութիւնները նշում էին առաւելապէս արաբերէնով, չնայած հանդէս էին գալիս նաեւ ուլղուներէն լեզուի արձանագրութիւններ, նուիրում իշխանի անունը ու տիտղոսներին: Բացառութեամբ վաղ մոնղոլական շրջանի մի քանի դրամներից (ծիաւոր նետածիգ զինուորի պատկերով), մնացած բոլոր դրամները թողարկուել են առանց մարդկային պատկերների: Պատկերաւոր դրամների թողարկումը արգելուած էր մահմեդականութեան կողմից:

Արաբերէն արձանագրութեամբ դրամների վրայ նշում էին նախ եւ առաջ մահմեդական կրօնի բանաձեւը (ընդարձակ կամ կրժատ ձեւով), երբեմն առանձին ասոյթներ, քաղւած դուռանից եւ այնուհետեւ իշխող խանի տիտղոսաւոր անունը, ինչպէս նաեւ դրամի թողարկման տարեթիւը եւ այն քաղաքի անունը, ուր կատարուել է դրամական միաւորի դրուագումը: Հարկ է նկատի ունենալ, որ մոնղոլները հեռաւոր Արեւելքում հաղորդակից էին դարձել բուդդայականութեանը, որը բուն մոնղոլիայում հանդէս եկաւ լամաիզմի սկզբունքով: Իսկ Միջին Ասիայից մինչեւ Փոքր Ասիա, ինչպէս նաեւ Մերձփոքեան շրջաններում, Սիբիրում, հարաւային Ռուսաստանում եւ ողջ Իրանում մոնղոլները աստիճանաբար դարձել էին մահմեդականներ: Սակայն ի տարբերութիւն սուլնի դաւանանքը կրող մոնղոլական խանութիւններին, Իրանի մոնղոլները (Հուլաղուեանները), հարել էին մահմեդականութեան շիի դաւանանքին, որի արաբերէն բանաձեւը դրոշմում էին իրենց դրամների վրայ եւ այն տարածում ամենուրեք: Բազմաթիւ փոփոխութիւններով է զարգացել պատմութիւնը մոնղոլական տիրապետութեան օրօք: Այդուհանդերձ ներքին ու արտաքին պայքարը, որ ծաւալուել էր մոնղոլական խանութիւններին, ինչպէս նաեւ

Mongol. The coins originating from different Mongol dynasties testify that the legends on the coins are inscribed mostly in Arabic. The name and title of the prince are inscribed in Uigur script. Most of the Mongol coins are issued without figures except for a few which display an equestrian warrior with bow and arrow. According to Muhammadanism, the striking of coins with human portraits was prohibited.

First of all quotations were from Muhammadan religion, in Arabic script, and were noted on the coins (abbreviated or unabridged) sometimes separate proverbs were quoted from Koran. The name and title of the person as well as the date of the issue and the name of the mint were also inscribed on the coins. It should be noted that in the far East the Mongols were converted into the Bughdayid religion, which appeared in Mongolia with the principles of Lamaism; but from middle Asia to Asia Minor, as well as the districts near Volga, Siberia, southern Russia, and whole Iran, the Mongols gradually had been converted to Muhammadans. In contrast to the Sunnite faith of the Mongol khanates, the Mongols of Iran (Hulagu) had accepted the Shiite faith of Muhammadan religion; and they inscribed its Arabic expressions on their coins and spread it everywhere. The history has advanced with numerous changes during the days of Mongol domination. The Mongol Empire was destroyed because of internal and external strifes, rivalries between Mongol khanates, and the struggle between Mongol conquerors and the native peoples. It was destroyed in

մոնղոլ գաւթիչների ու տեղական
ժողովուրդների միջեւ վերացրեց
մոնղոլական աշխարհակալութիւնը:
Հիւսիսային Չինաստանում, Սիբիր
Ասիայում եւ Իրանում այն վերացաւ
ԺԴ դարի երկրորդ կէսին: Մաւերան-
նահրում, Իսլամաստանի հարաւային
եւ Արեւմտեան Սիբիրում մոնղոլները
իշխեցին մինչեւ ԺԶ դարի վերջը,
իսկ Կրիմում մինչեւ 1783 թիւը:

(Շար. 5)

Խ. Ա. Մուշեղեան

Երեւան

the second half of the XIV
century in Northern China,
Middle Asia, and Iran. The
Mongols ruled in Mawarannahr,
southern Russia, and Western
Siberia till the end of the
XVI century, in Crimea till
1783.

Kh. A. Mousheghian

(To be cont. 5) Yerevan

ARMENIAN NUMISMATIC BIBLIOGRAPHY AND LITERATURE

MOUSHEGHIAN, KH. A. Les échanges internationaux de l'Arménie aux
8e-10e siècles, par X. A. Muşelyan. Revue des Études Arméniennes,
New Series, Vol. XIII (1978-1979), pp. 127-164. In French.

See abstract printed in Armenian Numismatic Journal, Vol. V, No. 4
(December 1979), p. 43.

MOUSHEGHIAN, Kh. A. Dramagitakan vkayut'yunner [Numismatic witnesses]
- Դրամագիտական վկայութիւններ, գրեց՝ Խաչատուր Մուշեղեան.
Hayreniky Dzayn, Vol. XVI (December 19, 1979), No. 51 (751), pp.
5-6, illus. In Armenian.

The article is written on the occasion of the donation
of Grigor Mazlumian's numismatic collection to the State Museum of
Armenian History. The rich collection includes coins belonging to
the Artaxiads of Armenia, which completes the series of ancient Ar-
menian coins of the Museum. The coins mentioning the Armeno-Roman
relations, struck during the period of establishment of Armenian
Arsacids, has historical significance. The overwhelming portion of
Mazlumian's collection consists of Armenian lettered coins, attributed
to the kingdom of Cilician Armenia, which present most of the
monarchs who headed the medieval government. YTN

ARAKELIAN, B. N. Peghumner Artashatum [Excavations in Artaxata] -
Պեղումներ Արտաշատում. Hayreniky Dzayn, Vol. XVI (November 28,
1979), No. 48 (748), p. 4. In Armenian.

According to Babken Arakelian, during the archaeological excavations
of Artaxata, till today, more than eighty coins have been discovered.
Beside the coins of Tigranes II and Artavasdes II, the coins of
eight countries have been discovered. YTN